

Легальний до дна душі.

Оповіданє

Василя Кравченка.

Я дуже люблю вести денника, але коли їдеш у дорозі, то не можна-ж відразу писати про те, що зараз вразило тебе, і от у мене є папірки, де я завсїди пишу свої ревізії по почтових конторах, куди мене посилають як урядника при начальнику пошт.

То ревізії свої пишеш на-чорно в одного боку паперків, а при кінці записуєш собі на памятку все те, що вражає тебе, а вже з того дома, як маєш вільний час, вложиш усе так, щоб воно було „до людей“.

Ой лишенько, скільки вчора ті папірки принесли мені страху !...

Почну з кінця... Аж і досі трусюсь... Учора я мав сїдати у поїзд на Здибинецькому двірці; туди я приїхав одягнений поверх усього у кирею з відлогою; але у ній душно, так я скинув її а зостав ся у сїрій решетилівській шапці та в кожущку покритому сїренькою черкасиною — він трохи похожий на козачинку.

У невеличкій кімнаті другої класи Здибинецького двірця крім мене не було нікого.

Я раз пройшов ся по кімнаті, вдруге... Подивив ся на графин з водою у кутку, свої речі оглянув. Далі несподівано позирнув у зеркало і — ось тобі! чорні дов-

жезні вуса у низ тирчать, а погляд суворий. Козак, зовсім козак!... Якась панночка, навіть гарненька, визирнула з жіноцького покою, що тут же біля другої кляси. Панночка скинула на мене очі:

— „Еге, міркую собі, цікавий я“!... Знов до зеркала, шапку красше настобурчив — у боки взяв ся — бравий козак тай годі!

Ходжу по хаті, радію — щасливий більш усього тим, що до козака подібний! І мрії мої десь далеко до Дніпра полинули. Вже я на воронім коні виграваю, озираюсь на миле товариство. Спочатку тримаюсь компанії, їду посередині. А там я (думка моя) майнула до панночки, що так довго чекає мене у величезному батьківському палаці, сидючи біля віконця! То вже я кинув усіх, мій кінь поніс мене! Несе й несе. Він уже давно чує — моя душа йому підказує, що до нашого війська „Турки-Татари наступають“. Я вірвав ся у саму середину ворожого війська, гачу мечем і гатьта і вісьта!... Усіх на капусту січу!... Ось тобі оден невірний ворог збив підо мною коня. Я липнув очима, біля мене моя люба панночка. Її чудові оченята проливають гіркі сльози, вона боїть ся, щоб я не вмер. О Боже єдиний, ті сльози падають на мої рани, на моє тіло порубане, постріляне. Ось прилетіли ангели з неба, вони беруть мою душу своїми маленькими рученятами, несуть генген, високо, туди аж до Бога, бо на сій грішній землі щасливіших хвилин для мене не буде...

Щось рипнуло — се друга панночка з жіноцького покою висунула голову, скинула очима на годинник, що на стінні... Ся панночка вже трохи поганійша від першої; в сеї ніс задертий до гори, а про те вона також зирнула на мене. „Певно, тепер я жвавійший!“ — шпигонула нова мрія, і я знов зиркнув до зеркала. „Коли-б не вид, що тепер троха втомлений, то звичайно, був би кращий“... І знов ходжу, кручу вуса.

Тут мрії мої якось нагло повернулись назад: почав пригадувати, що бачив, що мусіло вразити мене сьогодні від ранку. То отсе згадаю щось дуже сьмішне, осьміхнусь до себе-ж, а іноді, то аж зарегочу ся, як то, мовляв, воно хитро вийде, коли почати все те записувати! Та щоб не

забути — зараз-же у папірок і запишу. Запишу і знов регочу ся — так мені, бачте, весело, бо вже занадто гарно !...

У салі крім мене вже знов нема нікого, бо панни пішли собі до своєї кімнати. Але саме, як я радіючи сьміяв ся над папірками, з третьої класи височенний жандарм зирк на мене !...

В одній хвилині я зістроїв дуже розумну міну: почав перекидати папірки, найшов те місце, де пишу цифри, де мої ревізії, і безпечно почав собі ніби то щось числити... Жандарм постеріг — то було в мене якесь писане рядками, а то — нараз хочу показати щось иньше — обдурюю його. Він бачить, що я обдурюю його і я бачу, що я обдурюю його.

Ось він заховав ся за двері. Крихітку я там собі переминав ся, доки жандарм сидів у серці, а далі вже як виліз він звідти, знов душа моя щось згадала, знов щось сьмішне прийшло на думку, ще цікавійшу річ записав у папірки, регочу ся, радію ! А тут жандарм — зирк ! Помітив мене вже страшнішим поглядом ! У мене щось порвалось у середині. Та про те не даюсь. Хутенько схопив ся, ще раз переглянув цифри на своїх папірках, ходжу по кімнаті, числю і знов мені байдуже до того, що десь там є якийсь то жандарм...

Спочатку блукав я віддалеки, аж наближив ся так, що жандарм очевидячки бачив, як я найбільше цікавлю ся числами.

Той байдужно, косим поглядом, пересунув ся попри мене. Йому теж до жадної людини у сьвіті нема діла ; його погляд перейшов на розклад поїздів, на оголошених ріжних фірм, на ікону. Він відійшов від дверей і посунув ся між людей третьої класи.

Щось собі мугичучи під носом вийшов і я з другої класи. На, мов, дивись, яка я легальна людина ! Ось я підійду, поздоровкаюсь з буфетницею. Хоч вона й колишня моя знайома, про те досі ніколи з нею не здоровкав ся за руку ; аж тепер нехай бачить, що ми собі приятелі. Коли є охота, на, розпитуй ся у неї про мене...

— Що се ви, пані, романси читаєте ? — питаю.

— А що-ж! — відповіла вона.

Справді, жандарм хоч і далеко десь був, але позирнув на мене, поглянув на паню...

Знов іду до другої класи, ношу свої папірки з цифрами, числю і ніби то ненароком заглядаю до інших папірків, де понаписувано рядками, а се мені потрібно на те, що рахунки мої тоді дійдуть до ладу, коли візьму там, у рядках те, що мені потрібно для рахунку... Про те — морока тай годі! Вибачте, люде добрі, нічого не второпую, мої рахунки ні на що!... Так, так! дай-но, сяду я за цього столика, буду все числити, все числити! Жандарм зазирає, а я все буду числити... От тоді то й запевнишся, що я не шпiон... я службу справляю таку-ж як і твоя...

Очи метнулись до зеркала. Вже шапка моя геть зовсім похнюпилась, лівий вус збився в клоччя, а все обличчя таке, що от мов я тільки що з домовини підвівся. Сиджу, нічого не числю, хоч папірки мої на столі, а моя права рука з олівцем над ними. А ось я закований у кайданах, у ланцюгах, мене женуть на Сибір, а жінка плаче, її не пускають до мене. А старшенький хлопчик мій, Дениско, кричить: „Тату, тату, і я з тобою піду!“... Воно рветься до мене, його Москаль відіпхнув і — геть шкереберть полетіла сердешна дитина!...

А я?!... В мене руки сковані, я нічого тепер не варт...

Ой леленьки, який той Сибір великий! Коли-б ви хоч заглянули! А там, у Нерчинську, під землею прикують до тачки... на віки прикують... А може там дадуть мені паперу? Я ніби листа напишу до дружини, справді-же лист листом, а крім того потрошки свої мрії, питання всякі буду туди записувати... Про каторгу?... Ні, про що не візьмись, а писати, брате, не буде що! Достоевський так гарно її відмалював... Почнеш про Соколинний Острів — Короленко не згірш Достоевського описав... Ні, я не так, я...

Стук, стук підковами по підлозі... Жандарм прямує до столика, що в ньому замкнена книга скарг...

Я над папірками, несамовито працюю над числами, хоч мізинець лівої тримаю у тому місці, де є памятки моїх мрій. От — міркую собі — і мізинець мій ось де

лежить, а ти нічого не бачиш! Ось тобі дулю, з'їж її! Нічого, серце, не зміркуєш, я кришку хитріщий від тебе!...

Жандарм ані зморгне. Йому жадного діла до мене нема. Хоч би тобі оком мене зачіпив. Прямуючи до столика перехрестився до ікони, знявши свою шапку з султаном, далі поставив її на столику; стоячи до мене спиною відімкнув шухлядку, дістав якісь папери, роздивляється.

Ой лишечко-ж моє, зняв шапку! А я — в шапці! І шапка моя миттю злетіла з голови і лице в мене таке гарне, богомільне, таке патріотичне! По що-ж се я зняв шапку? Москаль обернеться, побачить, що я без шапки, зняв її тоді, як він того захотів, думати-ме, що я його боюсь! Ні, я знов надіну. Він вийде, тоді я зніму, буду чухатись, неначе мене що у голову вкусило. От і вийде: шапку я зняв — до мене не присікуйся; але зняв тому, що мені було треба. А тебе не боюсь! Саме надіваю шапку, а жандарм зирк на мене зпід рукава своєї шинелі. Я несамовито зачухався й дуже, дуже насунув ту прокляту шапку і знов байдуже мені, службу справляю своїми числами.

Жандарм вийшов, я поважно підвівся, підійшов до дверей. Серджусь: щось праця моя в папірках виходить неладна. Та все зпід лоба пасу жандарма. А йому до мене і гадки немає.

Ось уже з тими папірками я знов сідаю за стіл проти зеркала. Еге, краще я так зроблю: покину ці папірки на столі, сам вийду на перон, там буду бавитись, нехай жандарм зазирає в мої папірки; в них він нічого не знайде; проте нехай бачить, що я легальна людина, що в мене й гадки не має порушити підвалини держави. І тут же знов мій погляд у зеркалі... О нене, розшолонав! Уся моя постать, мої вуса, обличчя, моя шапка, мій кожухок — були геть чисто вкраїнські, сепаратистичні! Я вилетів між люди, туди, де був жандарм. Там уже давно я помітив двох сторожів. Вони кілька літ мало не що дня носили до двірця мої речі, тоді ще, як я жив у Здибинцях. Вони служать на двірці. Вони добре знають мене. І на що сьогодні я сам двигав свої речі? Гривеника шкода було людям дати? Ні за понюх табаки можна пропасти!

Я раптом підійшов до сторожів, осьміхнув ся до них, вони осьміхнулись до мене, пізнали. Вони мене й давно пізнали, та не осьмілювались забалакати, а я гордував. О мої любі спасителі!

— А що, люде добрі, як ся маєте?

При сьому-ж я зирк на жандарма. Дивись, мов, сі люди те-ж мене знають як легальну людину.

— Спасибі, пане! Ми нічого, а як ви там?

— Я живу розкішно — дуже розкішно живу — їзджу від одної контори до другої, прогони беру аж на троє коней.

Тай знов позирнув на жандарма, що-б він почув, що я не аби що...

— Панове, будьте ласкаві, як підійде поїзд, хто небудь з вас візьміть мої речі, внесіть їх до вагона другої класи!

Жандарм чує, а вдає, що не чує.

— Добре — відказали ті разом.

Трохи згодом.

— А сьогодні я був у Здибинцях, на почті, бачив там вас — сказав один сторож. — Що се ви, до нас на ревізію приїздили?...

— Ет, то я так собі... Начальство послало.

Я вже помітив. Жандарм відразу скарючив ся! Тепер уже мої папірки десь далеко, далеко в кишені і муляють там. Проте яке мені діло до папірків! Хиба не бачите, як весело навкруги, як сонечко позирає з-за хмар, як радісно свище паровіз, що тягне нашого поїзда. Як увесь поїзд радіє, що стане у Здибинцях! А в вагоні другої класи, коли я увійшов туди, підполковник знайомий — їх полк стояв у Здибинцях, ще як я в тому-ж містечку був за почмайстра.

Сяду біля підполковника. Почуваю, тепер ніхто не зачепить мене, жаден жандарм мені не страшний...

— Здоровенькі були, пане полковнику!

— Здоровенькі, здоровенькі! А, як ся маєте?

— Та, кажу, нічого, хвала Богу.

— О, честь нашому поїзду, жандарм їде — сказав підполковник, перш за мене побачивши жандарма.

У мене все нутро перевернуло ся.

— Яка-ж тут честь? — сказав я байдуже — по всіх поїздах ходять жандарми.

— Ні, сього не кажіть. А вже коли жандарм заглядає до вагона, то се — честь, се щось є — запевняє підполковник.

Се він за мною слідить! Він не чув моєї балачки з сторожами. Він хоче краще роздивитись на мене, що я за один, куди я взяв білета? Се вже йому відомо, що я один перегін їду — він у касі спитав ся. Він ударить телеграму до станції Брудної, там я встану, там слідити-муть за мною... О, пропала моя нещасна доленька! Душа моя у клубочок зобгалась, про те баньки на жандарма вилупив що є сили: „На — мов — дивись, ні краплі тебе не боюсь!“

Підполковник щось говорить про полк, про товаришів, про те, як хутко він буде командувати окремим баталіоном, як то гарно бути самостійним начальником... Жандарма давно вже нема, очі-ж мої вилуплені, а про те я нічого не чую, не бачу — жандарм сидить у мені. У вагоні духота, скинув би кожуха — коли-ж під сподом у мене пальтишко казьонного крою, на ньому поперечні пагони, що їх нам так недавно пожалували; на тих пагонах по одній стрічечці, — се виходить: титулярний совітник. Коли-ж справді вже другий рік ось минає, як я колежський асесор! Підполковник побачить те, що я й досі обер-офіцер, він не з тим поважанєм балакати-ме зо мною, як то належить ся зі штаб-офіцером. Сей підполковник дуже поважає чини. Особливо таке порівнянє: він підполковник, а я майор! У него три зірки, у мене — дві. Але у обох по дві стрічечки.

Та мені-ж легко порадити: одів штаб-офіцерські пагони, не нашивай на них зірок, от тоді й полковник! Адже в мене й должность полковницька. Виходить теє, що я навіть старше за сього підполковника. От, як би він знав!

І дурний же я! Адже мені й жінка радила: „Купи, каже, в двома стрічечками, та без зірок — так же носять декотрі з твоїх колетів“... А справді, на иньшому й чина

нема жадного, про те, диви ся, пагони носить. Ні, таки й давно я помічав, що моя жінка — розумна людина, а я... Що я?... Ет, так собі, ганчірка... Еге, кожде буде ганчіркою, як діти обсіли, а жалування яке у почтових чиновників! Купиш пагони — діти не ївши сидіти-муть.

Так собі міркую, а жарота вже душить. Підполковник перекладає свої речи, а далі до мене:

— Чи чули, офіцер наш Хотовиця вмер?

— Не чув. Він мені зовсім не відомий.

— Правда, як ми стояли у Здибинцях, його ще в нашому полку не було. Нічого собі офіцер, тільки на зріст невеличкий. Кажуть люди, що щастє в грошах. Хотовицький одібрав наслідство 150 тисяч карбованців — се раз, а вдруге ще 45 тисяч, і не покористувався ними, вмер. От щастє його братови, теж мав своїх 150 тисяч, а ще й ті собі забере, бо більше в них нікого нема в рідні.

— Ой, душно — кажу. А в мріях: Душно, се так, але що мені шкодило зняти кожуха саме тоді, як жандарм був тут? Він би побачив мої блискучі гудзи, мої пагони, відразу не чіпав би мене, подумав би, що я їзджу потайці, що моя служба така, у котрій потайці треба їздити.

— А вчора вранці приходимо на панахиду до Хотовицького, дивлюсь: іно я, командир полку, полковий адъютант та поручник Гаршин — більш ні душі. Я й кажу до полковника: „Якось воно, полковнику, не доладно. Ніби-б то офіцер умер і вчення через теж сьогодні нема в нас. У полку сімдесят офіцерів, а нас прийшло тільки чотирьох“.

Третій дзвінок, поїзд зараз буде рушати, бо кондуктор зацьвірінькав, гудок з паровозу обізвав ся до него. Я хутко скидаю кожуха, раптом забуваю про підполковника, вибігаю до ганочка, що при вагоні... Відчиняю двері, вони не дають ся, а поїзд починає сунутись. Я з злістю відпер їх... Шукаю очима жандарма, хочу, щоб він побачив мене з моїми гудзами, пагонами, без шапки, який, мов, я гарний чиновник!

Жандарм ось тобі й недалечко стоїть, але йому нема жадного діла до мене; він балакає з кимсь, що сидить

уже у вагоні. Той, з ким він говорив, від'їхав, він їде з нами... Ось тепер певне жандарм поверне на мене свої очі — міркую собі, але-ж, на тобі, вже з начальником стациї забалакавсь, що на платформі стоїть! Я кашлянув раз, у друге. Той веде таку пильну розмову, що пильніщої не може й бути. Я вже кого-небудь знайомого шукаю очима на пероні, щоб до него заговорити, щоб дуже, дуже йому крикнути, яко до щирого приятеля, до друзяки. А тут же й жандарм почує, на мене погляне. На пероні жадної знайомої людини!... Я так, на вітер крикнув:

— Гей!

Хто був у кінці перона, всяке зирнуло на мене. А жандарм уже десь далеко, він дбає про иньші питання. Він зараз подасть телеграму до стациї Брудної... Там невідмінно висліджувати-муть мене...

— Ну, а полковник прийшов до канцелярії, зараз-же настрочив приказ, дав відлітографувати, розіслали по ротах — читаю: геть усе чисто так само написано, як я йому казав... Уся моя мова.

— Справді — кажу — полковник якийсь у вас кумедний, сам не додумав ся до того, щоб написати якогось там приказу. У вас позичав.

— Отсе зустрінеш його, він зараз же провадить свої мрії про те, який сьогодні має приказ видавати, кого має вилаяти у ньому за погане вчення, то-що. Я слухаю, бачу: не своє провадить, хтось вивчив; починаю говорити, думку його поверну на свій лад — уже він згодив ся, йде писати приказ по мойому. То се полковник після мене часом по дорозі ще когось здибає, балакає з ним так грізно, що аж страшно дивитись. Але душа моя почуває, що буде. Знов біжу навперейми полковникови, ненароком здибаюсь з ним, скажу своє, а той уже провадить иньші речи. Бий ся, виправляй на ново! Морока тай годі!

— Так — міркую я собі — я тут на Здибинецькому дворці був у кожушку, жандарм бачив мене у йому, а там як під'їжджати-мем до Брудного, кирею одягну, нехай пізнають... Чорта пухлого вони мене впізнають!...

— Бувають часи, полковник нікого не здибає, хто-б навчив його, як що зробити, бо він що хвилини потребує

поради; то отсе й дивиш ся, ранком вийшов він зі свого намету, похнюпив голову, блукає по лаґерях наче муха в осени, шукає свого пристановиська.

— І як воно хитро виходить, що вставати-му я у Брудному. Адже там знайомий жандарм, Сарута на прізвисько. Я-ж з ним колись балакав, з своїм дочиненєм обертав ся. Ми собі тоді так щиро балакали! Як то гарно, коли не гордуєш, коли й з простою людиною говориш по людськи! Я невідмінно осьміхнусь до нього, за руку поздоровкаюсь, як приятель. Адже то нічого, що я такий чиновник, усе одно як ніби-б то офіцер. А хіба-ж у мене на лобі написано, що я офіцер? Та ще може він і зовсім забув про мене? Здивує ся, але я скажу: Добродію Саруто, пам'ятаєте, торік я просив вас тут розшукати мої речі, що залізниця кудись заслала. Дякую, дякую, я їх відібрав усі цілі, спасибі за те, що попідкувались.

— А Петренка у підполковники призвели. Кирпа з жінкою розійшов ся. Та ще добре, що тим часом я є при полку, а то з нашим полковником горя набрались би — розповідає балакучий підполковник.

Гальма заскреготала. У вагоні носильщик.

— Беріть, серце, річи — кажу я похапцем, боячись, щоб він не пішов далі. Той хапає мої клунки; сам я вже давно у киреї. Носильщикови не зручно разом нести аж три великі мої пакунки; беру сам одного, він — два. Ще поїзд не зупинив ся як слід, а я першим вискакую, не дослухавши кінця мови підполковника, не попрощавшись навіть з ним.

Сі два жандарми, вони далеко стоять на пероні... А деж мій знайомий Сарута? Якось його не видно між ним... А сі? Вони своїми очима блимають усюди, вони все бачуть. Вони такі великі! В них така сила тих медалів! Я побіжу, відверну своє лице, щоб жаден з них мене не побачив, щоб не впізнали мене!

— Пане, вам у Гнилице? — засапавшись кричить до мене носильщик.

— Ні, голубе, за мною тут є почта.

— А ви пішли у той відділ, що з його у Гнилице...

Біжу назад. Піт у три ряди ллється. Ось тобі один жандарм кинув на мене одним оком...

— Чого він чіпляється, люде добрі, я легальна людина! — хочу крикнути.

Жандарм задивився кудись. Ось тобі двері до другої класи, я — ниць туди! Носильщик мало не впаде, не поспіє.

— Ой серце, коли-б хутчій, бо спізнюся!

— Зараз, зараз, пане!

— Хмелинецька пошта! — гукнув я.

Під'їхала пошта.

— Хведоре, серце! То се ти? — радію я, побачивши знайомого фурмана.

А що, як жандарм помітить біля мене носильщика?

— Натє вам, голубе, за труди! Хутчій ідіть до поїзду, там ще щось заробите, — кажу я любенько до носильщика.

— Торкай, та хутчій, буде на чарку!

Ет, чарка, що чарка!... Ну, а як жандарм пізнав мене по сивій смушевій шапці? Як він справді дізнався про те, що речі мої ніс носильщик нр. 4? Як він спитав того носильщика: „Куди поїхав той пан, що в сивій шапці?“... „У Хмелище“... От дурень, на що я гукав „Хмелинецька пошта?“ Ну, вийшов, поглянув, пізнав Хведора, сказав: „давай“ — от і кінець. А куди я їду — яке кому діло до цього? Тай кирея-ж у мене з відлогою; ну, йдучи в вагону міг наложити відлогу на шапку, нехай пізнають, яка та шапка на колір.

А лан який розлігся — ой, нене!... А снігу, снігу!... Господи, Боже милий!... А вже вітер весняний, сніг гине; велика залива буде, не одну греблю вирве. А ось тобі за фосою й лановий сидить. Кумедні ті пани, ніколи вони не обійдуться без сторожі. У них так багато всього, про те бояться, щоб чиясь курка на їхній лан не зайшла пограбати ногою. Мужик мало що має, про те не стереже свого.

А я дуже щаслива людина! Я так хитро утік від жандармів! От дурники! Ет, що мені жандарми! Хиба я не легальна людина? Хиба я когось боюсь за свою одержу, за чоло, за вуса, за всю вроду, за свою мову? Мене таким мати родила, мене вона змалку й говорити вивчила рідною українською мовою, таким і до смерти зістанусь, а їх нікого не боюсь. Ось-де їм!... З'їжте!!

